

Cseh menekültek Felső-Magyarországon a fehérhegyi csata után

A pszichológiai rendszerekben megtalálható az a gondolat, hogy a környezeti tényezők fontos részesei az én kialakulásának.¹ Az emberek az otthonukkal és a közvetlen környezetükkel szoros kötődést alakítanak ki, azonban a nem várt események ezt a kötődést felülírhatják, és az otthonuk elhagyására kényszeríthetik őket, amit komoly veszteségként és gyászként élnek meg.² Ilyen helyzetekben a negatív érzelmek és a képek összekapcsolódnak, és felejthetetlené teszik a megtörtént eseményeket.³ A migráció személyre gyakorolt hatását nagyban befolyásolja az új környezet és a közösség elfogadó és befogadó attitűdje, azonban a megélt traumatikus emlékek nem tűnnek el, hanem újra felidéződhetnek, a „környezetben megtalálható emlékkulcsok” újra generálhatják őket.⁴

A cseh irodalomtörténet a fehérhegyi csatát és az azt követő eseményeket olyan súlyú tragédiának ítéli a cseh királyság történetében, mint a középkori magyar királyságéban a mohácsi vészt.⁵ Ez a nézet a múlt század folyamán került előtérbe a cseh historiográfiában, és mint ellentétes korszakról szokás beszélni a fehérhegyi csata előtti és utáni időszakról.

„Már a 16. század közepe óta tartott a viszálykodás a csehországi rendek és az uralkodó között, amely a 17. század második évtizedében a Habsburg-dinasztián belüli ellentétek nyomán veszélyesen kiéleződött.”⁶ A konfliktus lezárására 1620. november 8-án került sor Fehérhegyen, ahol a cseh rendek és szövetségeseik csatát vesztek a túlerőben lévő II. Ferdinánd seregeivel szemben. A felkelés vezetőit 1621-ben kivégezték a prágai

.....
¹ Dúll 2009: 213.

² Dúll 2009:122.

³ Keszei 2012: 14.

⁴ Keszei 2012: 14.

⁵ Hankó – Heé 2003:105.

⁶ Rak 1989: 25.

Óvárosi téren, és elkezdődött az evangélikus polgári és nemesi réteg üldözése és vagyonelkobzása. Az elkobzott birtokokat a Habsburg tartományokból beköltöző udvarhű nemeseknek adományozták.⁷ Ferdinánd császár a fehérhegyi csatát követően elsősorban a rendek jogait nyirbálta meg, mivel – tanácsadóival együtt – úgy vélte, hogy a cseh rendek fellázadtak törvényes uralkodójuk ellen, akit 1617-ben még – privilégiumaikért cserébe – elfogadtak királyuknak. A csatát követően átalakult a csehországi politikai intézmények jogköre.⁸ A cseh országgyűlés nem kezdeményezhetett többé törvényeket, csupán a trónbeszédben felvetett kérdésekről volt joga tanácskozni.⁹ A fehérhegyi csata után bekövetkezett változásokat a Megújított Országos Rendtartás 1627-ben kodifikálta Csehországban és egy évvel később Morvaországban.¹⁰ Az új tartományi törvénykönyv felszámolta „a királyi hatalomnak és a rendi közösség tartománygyűlési hatalmának addig fennálló dualizmusát.”¹¹ A polgári réteg visszaszorításának kísérlete már a 16. század közepén megmutatkozott, amikor is szigorú intézkedéseket hoztak a városok ellen, amit a nemesi és a lovagi réteg meglegéssel fogadott. A fehérhegyi csatát követően ez a törekvés még inkább megmutatkozott: a szabad királyi városok politikai jogkörét a minimumra csökkentették, a városok kizárólag egyetleneg szavazattal rendelkeztek.¹² Az eddig elmondott intézkedések kizárólag a nemesi és a polgári réteget érintették, azonban voltak olyan rendelkezések, amelyek a lakosság egészének körülményeire hatással voltak. A Megújított Országos Rendtartás XXXIII/A cikkelye egyedüli elfogadott vallásként a katolikus vallást nevezte meg, ezzel szemben a protestáns vallás államellenesnek minősült.¹³ Csehországot a 16. században európai viszonylatban is viszonylagos vallási tolerancia jellemezte, azonban ez a rendelet komoly döntéshelyzet elé állította Cseh- és Morvaország lakosságát: vagy áttérnek a katolikus hitre és ezzel megtagadják hitüket, vagy elhagyják az országot.

A cseh értelmiség és papság politikai és vallási okok miatt az ország elhagyására kényszerült, német nyelvű polgári és papi réteg áramlott be a

.....
⁷ Hankó – Heé 2003: 105.

⁸ Rak 1989: 26–28.

⁹ Rak 1989:29.

¹⁰ Rak 1989: 26.

¹¹ Rak 1989: 26.

¹² Rak 1989: 29.

¹³ Rak 1989: 26.

leigázott területekre, és ezzel elkezdődött az erőszakos rekatolizációs hullám. Az exulánsok áttelepülése két hullámban zajlott le: Csehországból 1625-ben, Morvaországból 1627–28-ban.¹⁴ A menekülők célállomásai részint a dél-lengyelországi, sziléziai városok, részint a felső-magyarországi területek voltak. A cseh exulánsok felső-magyarországi letelepedése egy Közép-Európában nyugatról keleti irányba elmozduló szellemi kört eredményezett, amelynek a felső-magyarországi szellemi mozgalmakra és identitástudatra gyakorolt hatásával a 17. században végig számolhatunk.¹⁵ A kiűzötteket a magyar főurak, kezdetben a lutheránus Illésházyak, Révayak, Thurzók, Ostrosithok, majd később a kálvinista Rákóczi család vette pártfogásába. Szellemi központjukként a magukkal hozott és elsősorban a körükben létrejött írásokat megjelentető nyomda jelölhető meg. Nyomdászuk, Václav Vokál Pavel Čížek nyomdász és könyvárus segédje volt Prágában. Feleségül vette Čížek lányát, Dorottyát, és önállósította magát, majd Csehországot elhagyva 1636-ban Szenicén (ma Senica, Szlovákia) alapított nyomdát, amit egy évvel később az Illésházy család birtokára, Trencsénbe vitt át. Az újabb költözködés oka valószínűleg a 16. század óta működő, Illésházyak által támogatott iskola közelsége volt.¹⁶ A nyomda 27 évig az Illésházy család támogatásával működött, és cseh, latin, német és magyar nyomtatványokat egyaránt nyomtatott.¹⁷ Nem bizonyítható, hogy Vokál a cseh testvérek mozgalmához tartozott volna, azonban nyomdájából nagyrészt lutheránus művek kerültek ki. A nyomda tulajdonosa 1641-ig Vokál volt, ezt követően özvegye, Dorottya működtette, aki hozzáment az addig factorként dolgozó Laurentius Benjamin ab Hagéhoz (Vavřinec Benjamin Vodháj), aki szintén Prágából származott és képzett tipográfus volt,¹⁸ így került a nyomda az ő tulajdonába. 1655. évi halála után Dorottya bátyja, Nikodém Čížek vette át az irányítást, aki korábban festőként és nyomdászként dolgozott Prágában. 1661-ig állt a nyomda élén, majd eladta Paulus Veterinusnak, aki a cseh testvérek mozgalmához tartozó vejének, Ján Dadánnak szerezte meg azt, bár Čížek 1664-ben bekövetkezett haláláig a nyomda Trencsénben maradt. Csak azt követően vitték át Zsolnára, ahol a Dadán család tulajdonában működött a 18. század végéig. E műhely szlo-

.....
¹⁴ Žbirková 1997: 69.

¹⁵ Kecskeméti – Papp 2013: 14.

¹⁶ Vlahovics 1895: 10.

¹⁷ Telgársky 1985: 189.

¹⁸ V. Ecsedy 2010: 69.

vakizáló cseh nyelven kiadott nyomtatványai bizonyítják, hogy a kiűzöttek fontosnak tartották nyelvüket, nemzetiségüket és hagyományaikat.

A magyaroknak a Habsburgokkal szemben a bécsi béke vallási téren is megfelelő jogokat biztosított, majd Bethlen Gábor ismételt hadjáratai is hozzájárultak ahhoz, hogy a felső-magyarországi területek lakói a Cseh- és Morvaországban tapasztalható állapotokhoz képest jó ideig összehasonlíthatatlanul szabadabban gyakorolhatták vallásukat.¹⁹ Fordulópontot jelentett 1645, amikor is Vágszilásra (ma Skalka nad Vahom, Szlovákia) betelepítették a jezsuitákat, és innen – Lippai György, esztergomi érsek közbenjárására – áttelepültek a túlnyomó többségben protestáns városba, Trencsénbe. A polgárság és a városi tanács ellenezte a rend befogadását, követeik, Sujánszky és Melkiedes panasszal és eltávolításukat kérve fordultak az országgyűléshez, kérésük azonban elutasításra került.²⁰ A jezsuiták jogorvoslatért III. Ferdinánd királyhoz fordultak, aki 1647. évi rendeletével megerősítette a rend trencsényi helyzetét. Ez arra ösztönözte a Vágszilason tartózkodó rendtársakat, hogy áthelyezzék központjukat a városba.²¹ A király 1647. decemberi és a pozsonyi kamara 1648. május 1-jei rendelete megadta a rend számára a jogot, hogy iskolát alapítson. A gimnáziumi évkönyv az intézmény létrejöttét 1655-től keltezi, azonban több írásos emlék arról tanúskodik, hogy valójában a keletkezés éve 1649, amikor már – igaz, nem teljes létszámú osztályokban – folyt az oktatás. Lippai György 1651-ben nagy összeggel, 30 000 forinttal támogatta a jezsuita kollégiumot és újoncházat, az eddig az Illésházyak támogatását élvező lutheránusok pedig elvesztették párfogójukat, a család rekatolizációjával.²² A hazájukból vallásuk miatt elűzött cseh exulánsok új hazájukban is kevés hajlandóságot mutattak arra, hogy katolikus hitre térjenek, inkább a hallgatást választották. A nyomda átköltöztetése Zsolnára feltételezhetően szoros összefüggésben állt a jezsuiták erőszakos térítése előli kitérés szándékával. Gulyás Pál a trencsényi nyomdáról írott tanulmányában arra a megállapításra jutott, hogy a Trencsénben nagyrészt az evangélikus közösség igényeit kielégítő nyomda működését lehetetlenné tették a jezsuita ellenreformációs törekvések. 1655-től a nyomda Ján Dadan tulajdonában működött tovább 1674-ben bekövetkezett haláláig, ezt követően özvegye, Elisabeth Dadan vette át az irányítását 1683-ig,

.....
¹⁹ Rak 1989: 26.

²⁰ Vlahovics 1895:15.

²¹ Vlahovics 1895:15.

²² Gulyás 1943: 118–123.

fia, Ján Dadan nagykorúságáig. Az ifjabb Dadan tulajdonában lévő nyomda olykor már megpróbált eleget tenni a katolikusok megbízásainak is, ezt mutatja az 1689-ben itt kiadott, az esztergomi prímást dicsőítő nyomtatvány, amely egyébként nem tartalmazza sem a nyomtató nevét, sem a nyomtatás helyét.²³ A nyomda további sorsáról Dániel Krman 1704-ben az ifjabb Ján Dadan fölött megtartott halotti beszédéből értesülünk, ez a szlovakizáló cseh nyelvű gyászbeszédnyomtatvány egyben a nyomda zsolnai éveinek egyetlen ebben a műfajban elkészült terméke.²⁴ Dadan 1704. évi halálát követően sógora, Jan Chrastina tulajdonába került a műhely, aki átvitte Puhóra, ahol 1717-től 1742-ig működött.²⁵

A 17. században a felső-magyarországi városokban több nemzetiség, cseh, szlovák, magyar és német élt együtt. Bitskey István a régió multikulturális identitásáról ír, amelyet nem nyelvi hovatartozás, hanem sokkal inkább földrajzi, városi összetartozás és földrajzi egységhez tartozás határoz meg.²⁶ Több áttételen át ugyan, ám a csehországi exulánsok kulturális önmeghatározásával kapcsolatban megfigyelhető jelenségek is visszaigazolják ezeket a meglátásokat. Hiába áll meg ugyanis, hogy a két hullámban Trencsénbe és környékére érkező cseh kiűzöttek szellemi életében megragadható az exulánsok erős identitástudata, ami elkülönül a város korábbi lakóinak önértelmezésétől, és amit nyilvánvalóan az táplál és tart fenn, hogy a Felső-Magyarországra érkezésüket követő évtizedekben a hazájukba való visszatérést tervezték és várták, amelyet a csehországi politikai helyzet végül nem tett lehetővé. Ez a szilárd keretekkel elkülöníthetőnek látszó identitás ugyanakkor idegenkedés és az elkülönülés érzése helyett a tudatos azonosulás váratlan expanzióját volt képes kiváltani a helyi lakosság körében. Ezt mutatja a beszercebányai születésű, sőt domidoctus, azaz a felső-magyarországi régió kívüli iskolát sosem látott Johannes Andricius egy prédikációja 1684-ből. Halotti beszédet kellett tartania eperjesi lelkészcollégájának felesége, Helena Sinapius fölött, akiről – minthogy közismert lelkészcsaládból származott – történetesen szintén pontosan tudjuk, hogy nem a csehországi menekültek közül vette eredetét. A prédikáció nem is az exulánsok nyomdájában jelent meg nyomtatásban, hanem a lőcsei Brewer-nyomdában, egyedülként a Magyarországon a 17. században kinyomtatott szlovakizáló

²³ V. Ecsedy 2010: 68.

²⁴ V. Ecsedy 2010: 69.

²⁵ V. Ecsedy 2010: 69.

²⁶ Bitskey 2007:19.

cseh nyelvű gyászbeszédék közül. A prédikátor a parentációban önmagát mégis exulánsnak nevezi, amivel közösséget vállal menekülsorsban élő kortársaival.²⁷ Igaz, az azonosulás gesztusa nem csak a cseh és morva menekülteknek szól, bár nyilván a velük való együttélés során kialakult topozokat mozgat meg. Helena férje, az ifjabb Elias Ladiver ugyanis azok közé a felső-magyarországiak közé tartozott, akiknek hasonló menekülsors jutott osztályrészül: a hetvenes években, a protestánsok üldöztetésének ún. gyászévtizede idején ugyanis előbb északra, Toruńba és Gdańskba menekült, majd éveken át a viszonylagos védettséget jelentő Erdélyben, Segesvárott lelkészkedett, onnét tért vissza élete végén Eperjesre. Felesége mindvégig társa volt ebben az exuláns-sorsban, így a prédikátor gesztusa az ő életsorsukkal való azonosságvállalást is nyilvánvalóan felidézni szándékozott. Ami világosan láthatóvá teszi, hogy a cseh menekültek életsorsa – a kiűzöttek közösségével való földrajzi, nyelvi és vallási együttélés révén – mintaadó toposszá válhatott Felső-Magyarországon a szülőhelyükről kényszerű kivetettséget elszenvedő hitsorsosok rendkívüli élethelyzetének kifejezésére a nyelvileg rokon szlovák helyi lakosság körében is.

A cseh exulánsok identitástudata és önmeghatározása az átélt trauma következményeként persze maga is változáson ment keresztül. A traumaelmélet szerint az emlékezés és a történetek elmesélése teszi lehetővé a gyógyulást.²⁸ A traumatikus emlékezet fragmentált, így különbözik „az emlékezet normál működésmódjától”, és váratlan emléketörések jellemzik.²⁹ A hallgató segíti a beszélőt, hogy koherens elbeszélést hozzon létre és összekapcsolja a múlt eseményeit a jelen történéseivel. Lényeges mozzanat, hogy a történet az olvasóra és a hallgatóra hatást gyakorol-e és kiváltja-e az együttérzést. A traumatikus élmény közvetítésével ugyanis a hallgatóság is tanúja és részese lesz a megélt traumának, az egyéni trauma megérinti a közösséget és kollektívvá válhat.

Abban a különlegesen kedvező helyzetben vagyunk, hogy rendelkezésünkre állnak a cseh exulánsok traumát kibeszélő énelbeszélései és kollektív narrációi. Nyomdájuk ugyanis rendre kinyomtatta a jelentősebb elhunyt gyülekezeti tagjaik fölötti gyászbeszédeket, mégpedig a velük egy közösségbe tartozó exuláns prédikátortársaiktól. A szláv nyelvű halotti beszéddek kinyomtatásának rendjét a cseh exuláns gyülekezet honosította meg Fel-

²⁷ RMK, 1544.

²⁸ Menyhért 2008: 5.

²⁹ Menyhért 2008: 6.

ső-Magyarországon, a helyi szlovák lakosság korábbi kulturális gyakorlatában ez a szokás nem volt ismeretes. A 17. században Magyarország területén kiadott szláv nyelvű halotti beszédek – a már említett Helena Sinapius egyedüli kivételével – mind cseh exulánsok fölött hangoztak el, arra azonban több példa is van, hogy az exulánsok leszármazottai közül került ki a prédikátor, vagy Felső-Magyarország területén született szlovák nyelvű hitszónok parentálta az elhunytat. Úgy vélem azonban – és a Ladiver család körüli történések is ezt bizonyítják –, hogy az exuláns önmeghatározás mindannyiukat jellemző kifejezés, kivétel nélkül üldöztetést szenvedtek hitük miatt, a Cseh- és Morvaországból a fehérhegyi csatát követően menekülő polgári és papi réteghez hasonlóan a felső-magyarországi területeken született evangélikus értelmiség is, akik legtöbbször a szomszédos országokban találtak menedékre.

A hitszónokok a gyászbeszédekben rendszeresen reflektáltak a hazájukban megélt történelmi eseményekre. A kollektív emlékezet meghatározott térbeli és időbeli kötöttséggel rendelkezik.³⁰ A kiűzöttség visszatérő elemként jelenik meg a prédikációkban, minden azóta bekövetkezett történésre ehhez az alapvető sorsélményükhöz viszonyítva emlékeznek vissza. Mint-hogy a hazájából elűzött papi és polgári réteg bekapcsolódott Trencsén városának életébe, és több évtizeden keresztül együtt élt a helyi polgársággal, igen valószínű, hogy a gyászoló közösség részét képezték a szlovák, a német vagy akár a magyar polgárok, és így ők is tanúi lettek a cseh menekültekkel megtörtént események elbeszélésének.

Vizsgálatunk szövegtörzsét valamennyi az exulánsok fölött megtartott és nyomtatásban megjelentetett gyászbeszéd alkotja, szám szerint az 1637–1659 közötti időszakból tizenkilenc, a trencsényi nyomdában kiadott halotti beszéd és a magyarországi könyvészet történetében szimbolikus jelentőséggel rendelkező 1711-es évig tartó időszakból további két halotti prédikáció, az utóbbiakat 1684-ben Lőcsén Helena Sinapius és 1704-ben Zsolnán az ifjabb Ján Dadan halálára adták ki.³¹ A halotti beszédek csaknem mind az evangélikus felekezethez köthetők, az egyetlen kivétel a Ján Efron Hranický fölötti temetési beszéd, aki a helvét hitvallású egyház elsőpapja volt Puhón.³² A halotti beszédeket nem főrangú vagy köznemesi elhunytak temetésére mondták el, hanem harmincöt beszéd a polgári réteghez és hat

³⁰ Assmann 1999: 30.

³¹ Kecskeméti – Papp 2013: 10.

³² RMK II, 915.

nyomtatvány a lelkészi réteghez köthető, a beszédek közül tíz íródott polgárasszonyról, tizenhárom gyermekről és nyolc gazdag polgár tiszteletére. Az elhunytak fölött kivétel nélkül szlovakizáló cseh nyelven mondtak halotti prédikációt. A prédikátori és polgári réteg gyászbeszéddel búcsúztatott tagjai alap- és középszintű iskoláikat Csehországban és Morvaországban végezték (Kutná Horában, Prágában). A polgári értelmiségi réteg az iskolái elvégzését követően főurak szolgálatába szegődött, mint például Martin Boček, aki a Kutná Horában és Prágában elvégzett iskolái után Světa birtokon szolgált több évig. A fehérhegyi csatát követően anyagilag támogatta az exulánsokat, majd 1627-ben feleségével, Kateřina Štastnával és gyermekeivel Csehország elhagyására kényszerült. A későbbiekben a Boček család fontos szerepet töltött be Trencsén városában, erre utal, hogy hét gyászbeszéd került kinyomtatásra a család elhunytjai fölött megtartott prédikációkból.³³

A prédikátorok felsőfokú iskoláikat a főúri támogatók segítségével külföldön, leggyakrabban Wittenbergben és Königsbergben folytatták. Az evangélikus egyháztörténetnek mintegy 30 olyan exuláns papról van adata, akik a fehérhegyi csatát követően Magyarországra érkeztek. A hazai kutatás kevés információval rendelkezik a felső-magyarországi területekre felszentelt papként érkező papságról, noha az egyetemek anyakönyvei megfelelő adatokat biztosíthatnának róluk, ezek rendszeres vizsgálata azonban eddig még nem történt meg. Más a helyzet azokkal a papokkal, akiket Magyarország területén szenteltek fel. A vizsgálataink azt mutatják, hogy az ideérkező papság betagoledott a már meglévő evangélikus egyházszerkezetbe, ahol idővel fontos pozíciókat töltött be. Jól szemléltetheti ezt a betagoledást Daniel Krman élettörténete. Krman azonos nevű apja cseh exuláns prédikátor volt, aki Motesicen töltött be lelkészi állást. A fiú motesicei és illavai rektorként kezdte pályáját, majd túrrétei (Turá Lúka) és miavai (Myjava) pap lett, később II. Rákóczi Ferenc támogatásának köszönhetően szuperintendenssé választották.

A prédikációkban az exuláns prédikátorok evangélikusként határozzák meg önmagukat, viszont nem egyértelmű, hogy arra utalnak-e ezzel a szóval, hogy az evangélikus teológiai dogmarendszeret vallják magukénak, vagy az evangélikus az általános megnevezése a hazájukban középszintű oktatás-

.....
³³ RMNy 1798, RMNy 1799.

ban részesült és külföldön különböző egyetemeken végzett protestáns exulánsok teológiai nézeteinek.

A GYÁSZBESZÉDEKBEN MEGJELENŐ SZEREPEK

A szakirodalom megállapítása szerint míg a protestáns szerzők az ószövetségi példákat felhasználó fogalmi allegorizálást, addig a katolikus írók az újszövetségi példákat használják gyakrabban, és műveikben a latin nyelv és a látvány kerül előtérbe.³⁴ A 17. századi magyar irodalomban leginkább az erdélyi udvar körül alakult ki a biblikus mitizáció, amelynek során a fejedelem tulajdonságait, életútját és cselekedeteit azonosították az ószövetségi könyvekből jól ismert személyekével. Az exulánsok helyzetének meghatározásában fontos szerepet játszott a biblikus mitizáció. Személyi megfeleltetések mellett országrészek vagy országok megfeleltetése is kialakult, így a szónokok a vallási okból elszenvedett száműzetést és megpróbáltatásaikat párhuzamba állították a kiválasztott zsidó nép történetével és szenvedésével. Azonban értelmezésük szerint a cseh menekülteknek nem elkövetett bűneik miatt kellett szenvedniük, hanem az evangélikus vallásuk melletti kitartásukért, ezért Isten exulánsainak nevezték magukat. Ezt a szintagmát használja Jan Malatides a Kateřina Zahrádecková szül. Sedlnická fölött 1646-ban megtartott halotti prédikációjában.³⁵ A gyászbeszédekben olyan biblikus-allegorikus beszédmódot működtetnek a szónokok, amely a bibliai történetek és az 1620-as években történtek párhuzamba állításán alapszik. Sion, azaz a hazájuk (Cseh- és Morvaország) elvesztése és a Habsburg-uralom fölött érzett fájdalomukat allegorikus képekben fejezik ki. Sion tehát a katolikus Habsburg uralkodó elnyomása alatt álló protestáns Morva- és Csehországot szimbolizálta. Az exulánsokat Sion leányainak nevezik, mivel reménytelenül várakoznak a hazatérésre. A dél-lengyelországi és a felső-magyarországi területekre menekült cseh exulánsok arra vártak, hogy a hazájukban javul majd a politikai helyzet, és hazatérhetnek, azonban ez nem valósult meg, és életüket idegen földön kellett bevégezniük.

A mitizációs eljárások során az elhunyt lelkész-értelmiségieket olyan prófétákhoz hasonlítják, akik az ószövetségi királyok mellett jelentek meg. A prófétai szerepvállalás egyfajta protestáns gyakorlatot követ, amely a meg-

³⁴ Hargittay 2001: 32.

³⁵ RMNy 2152.

történt események protestáns értelmezéséből származik, és a hívek bűnbánatra intése és megtérésre buzdítása a célja.³⁶ A gyászbeszédekben is tetten érhető az a protestáns gyakorlat, amely szerint a hitszónokok a prédikátorokat prófétai szerepkörbe helyezik, azonban a halotti prédikációkban a gyászoló közösség vigasztalása és bűnbánatra intése a cél. Ilyen halotti prédikáció Ján Lochmann Jiří Tranovsky fölött 1637-ben megtartott beszéde.³⁷ A zsidó-cseh párhuzam mellett megjelenik a prófétai szerepkör, Tranovskyt Sámuel prófétával azonosítja, akit életében meg nem értettség és elutasítás vett körül. A Sámuel próféta alakjával való azonosítás nem véletlenszerű, mivel remekül applikálható Jiří Tranovsky hányatott és megpróbáltatásokkal teli életére. A legfontosabb prófétai attribútum a meg nem értettség, ami összekapcsolódik a jövődőléssel és az igazságok előre látásával, amelyet a bekövetkező események igazolnak. A prófétai szerepkörben Cseh- és Morvaország elvesztését elsirató Tranovsky keserves és szomorú jövőt jósol nemzetének. Az áldozat szerepkörének megjelenése az én-reprezentációban egy magasabb dimenzió kialakulását eredményezi, amiben az elhunyt példaértékű és követésre alkalmas személlyé lesz.

A protestáns szellemiség meghatározó eleme a kollektív és a magánemberi identitás összefonódása. A halotti beszédekben a prédikátorok és a polgárok a közösségi nyilvánosságmodellnek megfelelő szerepmintái jutnak változatosabb és nagyobb számú bemutatáshoz, azonban hangsúlyos szerepet kap a magánemberi identitás is: a férj, az apa, a családfő, a paptárs, az ájtatos magánember szerepei. A gyászbeszédekben több szerepkör együttesen alkot egy komplex identitást, amelynek „gyakran preskriptív módon működő szabályai, tipológiai vannak a korszakban.”³⁸

A fentiekből egészen nyilvánvalóan következik, hogy a cseh- és a morvaországi menekültek által megélt egyéni és kollektív traumák jóval tágabb eszmetörténeti keretben helyezhetők el, mint személyes élettörténetük pszichohistóriai feldolgozása vagy a fizikai helyváltoztatásukból adódó, a helykötődés és a helyvesztés – a környezetpszichológia keretei között mára már nagy ismertségre szert tett – kategóriái. A trauma közvetlen résztvevői és magyarországi befogadó környezetük által együttesen kialakított értelmező sémák a történetfilozófiai általánosítás szintjére is eljutottak. A martirologia tárgykörében a legújabb időkben elvégzett, a magyarországi kora

³⁶ Martis 2013: 13.

³⁷ RMK II 518.

³⁸ Tóth 2003: 189.

újkorra vonatkozó vizsgálatok világossá tették, hogy a mártírium élethelyzetét az egykorú közgondolkodásban felidéző motívumok közül nem a vértanúság elszenvedése a legfontosabb, hanem a megfosztottság, a nélkülözés, a kirekesztettség bármely szituációja mozgásba lendítheti ugyanezeket az értelmező műveleteket, sőt éppen az emigrációba vetettség bizonyul a leggyakrabban átélhető olyan életsorsnak, amelynek tipologizáló megnevezéseként a mártíriumra utalnak.³⁹ A lokális kimozdítottság azóta vált a cseh nemzetsors máig nagy erejű értelmező toposzává, amióta – az újabb vizsgálatok szerint személyesen Luther és közvetlen környezete hatására – a Huszt Prágából Konstanzba kimozdító élethelyzetben egy, a huszitzizmust a protestantizmussal analógiásan összekapcsolni képes mártírtörténet hatásos lehetőségét azonosították.⁴⁰ A cseh és morva menekültek életsorsa viszont a magyarországi rendi politizálás, nemzetkarakterológiai gondolkozás és történetfilozófia számára nyert el hasonló jelentőséget. A Zrínyi Miklós titkáráként ismeretes Vitnyédi István soproni ügyvéd házában nevelőként fordult meg a trencsényi Chalupka lelkészcsalád egyik sarja.⁴¹ És épp a Vitnyédi által hatásosan megformált rendi publicisztikában került ismét elő a magyar nemzetet a Habsburg politikával szemben fokozott óvatosságra intő cseh példa: Vitnyédi képes kifejezése szerint a magyarok számára is készítik Bécsben azt az ausztriai bugyogót, amelyet az óvatlan csehekre már sikeresen feladtak a terjeszkedő németek.⁴² Ilyesformán arról is megalapozottan beszélhetünk, hogy nem csak a cseh történeti gondolkodás számára szolgált analógiás példával a fehérhegyi ütközetet a mohácsi csatával összevető eljárás, hanem már a szentgotthárdi csatát megelőzőleg készen állott az az értelmezői keret is, amely a magyar közvéleményt figyelmeztette a néhány évtizeddel korábbi cseh események exemplumkénti felhasználásával.

.....
³⁹ Tóth 2012.

⁴⁰ Báthory 2013.

⁴¹ Sárközi 2006: 8.

⁴² Hörk 1907: 405, 412.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Assmann, Jan 1999: A Kulturális Emlékezet – Írás, Emlékezés És Politikai Identitás A Korai Magaskultúrában. Budapest.
- Báthory Orsolya 2013: A Lúd, A Hattyú És A Felelet. In: Ajkay Alinka – Bajáki Rita (Szerk.): Pázmány Nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil Tiszteletére. Vác, 41–47.
- Bitskey István 2007: Az Identitástudat Formái A Kora Újkori Kárpát-Medencében. In: Bitskey István – Fazakas Gergely Tamás (Szerk.): Humanizmus, Religio, Identitástudat: Tanulmányok A Kora Újkori Magyarország Művelődéstörténetéről. Debrecen, 11–23.
- Dúll Andrea 2009: A Környezetpszichológia Alapkérdései: Helyek, Tárgyak, Viselkedés. Budapest.
- V. Ecsedy Judit 2010: A Régi Magyarországi Nyomdák Betűi És Díszei XVII. Század: Nyugat- És Észak-Magyarországi Nyomdák. Budapest.
- Gulyás Pál 1943: A Trencsén–Zsolnai Könyvnyomda. Magyar Könyvszemle (67.) 118–123.
- Hankó B. Ludmilla – HEÉ Veronika 2003: A Cseh Irodalom Története: A Kezdetektől Napjainkig. Budapest.
- Hargittay Emil 2001: Gloria, Fama, Literatura: Az Uralkodói Eszmény A Régi Magyarországi Fejedelmi Tükrökben. Budapest.
- Hörk József 1907: Muzsaji Vitnyédy István. Századok (41.) 289–320, 400–414, 502–517.
- Käfer István 2001: Lacrumae Gentis Slavonicae: A Szlovák Művelődéstörténet Kezdetei Az Rmny Harmadik Kötetében. In: P. Vásárhelyi Judit (Szerk.): Fejezetek 17. Századi Nyomdászatunkból. Budapest, 123–141.
- Kecskeméti Gábor – Papp Ingrid 2013: A Magyarországi Szlovákizáló Cseh Nyelvű Halotti Beszédek Kutatásának Helyzete. In: Huszti Tímea (szerk.): Docendo Discimus: Doktoranduszhallgatók És Témavezetők Közös Tanulmányai A Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájából. Miskolc, 7–14.
- Keszei András 2012: Jelentés, Törés, Identitás. In: Bögre Zsuzsanna, Keszei András, Ö. Kovács József (Szerk.): Az Identitások Korlátai: Traumák, Tabusítások, Tapasztalattörténetek A II. Világháború Kezdetétől. Budapest, 11–31.
- Menyhért Anna 2008: Elmondani Az Elmondhatatlant: Trauma És Irodalom. Budapest.

- Martis Zsombor 2013: Protestáns Mitizáció Czeglédi István Barátsági Dorgálás Című Művében. In: Nagy Ágoston (Szerk.): Miskolci Egyetem Doktoranduszok Fóruma, Miskolc, 2012. November 8.: Bölcsészettudományi Kar Szekciókiadványa. Miskolc, 13–19.
- Rak, Jiří 1989: A Barokk Patriotizmus Hányattatásai. In: Szarka László (Szerk.): Csehország A Habsburg-Monarchiában 1618–1918. Budapest, 25–47. Sárközi Gergely 2006: Vitnyédy István És Az Evangélikus Oktatásügy. Credo: Evangélikus Műhely (12:1–2.) 3–16.
- Telgársky, Jozef 1985: Produkcia Trenčianskej Exulantskej Tlačiarne. In: Milan ŠIŠMIŠ (Szerk.): Trenčín: Remeslá, Tlačiarne, Architektúra. Bratislava, 189–219.
- Tóth Zsombor 2003: Egoizmus: Az Énreprezentáció Mint Én-Performancia (Self-Fashioning) Bethlen Miklós Emlékiratában. Egyháztörténeti Szemle (4.) 57–86.
- Tóth Zsombor 2012: Kálvinizmus És Politikai (Ön)Reprezentáció A Kora Újkorban. *Studia Litteraria* (51:3–4.) 6–36.
- Vlahovics Emil 1895: A Trencsényi Királyi Katholikus Főgymnasium Története 1649–1895. In: *Gimnáziumi Értesítő*, Trencsén, 7–21.
- Žbirková, Viera 1997: A Cseh Testvérek Nyugat-Szlovákiai Gyülekezetei És Comenius. In: Csorba Csaba – Földy Ferenc – Kődöböcz József (Szerk.): Comenius És A Sárospataki Iskola. Sárospatak, 69.